

AARDRIJKSKUNDIG EN STATISTISCH
W O O R D E N B O E K

VAN

NEDERLANDSCH INDIE,

BEWERKT NAAR DE JONGSTE EN BESTE BERIGTEN.

MET EENE VOORREDE

VAN

Prof. P. J. V E T H.

Eerste Deel.

A—J.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.

1869.

Cawor, zie: Kauer, afdeeling.

Ceiram, zie: Ceram, eiland.

Ceith, kaap aan de Noordkust van het eiland Amboina, 3° 35' Z. Br.

Ceith, dorp op het eiland Amboina, op de Noordkust van het schiereiland Hitoe, afdeeling Hila. Er wonen 693 Mohammedanen (1854).

Celammeh, noordelijke landtong van het eiland Groot Banda, die zich in de zee van Banda uitstrekt.

Celebes, eiland tot de Groote Soenda-eilanden behoorende en grenzende ten Noorden aan de zee van Celebes, ten Noord-Oosten aan de straat der Molukko's, ten Zuid-Oosten aan de zee van Banda, ten Zuiden en Zuid-Westen aan de zee van Java en ten Westen aan de straat van Makassar.

Dit eiland strekt zich uit van 118° tot 126° O. L. en van 5° 45' Z. Br. tot 1° 45' N. Br. Terwijl CRAWFORD de grootte van Celebes bepaalt op 2,558 geographische mijlen, wordt die grootte, zelfs met inbegrip van Boeton en Soembawa, door MELVILL VAN CARNBEE op slechts 2,149,9 vierkante geographische mijlen gesteld.

Het bezit eene hoogst onregelmatige gedaante en heeft ten Noord-Oosten, ten Oosten, ten Zuid-Oosten en ten Zuid-Westen eene vooruitstekende landtong, die te zamen drie groote baaijen vormen, namelijk: de Gorontalo- of Tomini-baai, de Tolo of Tomaikoe en de Golf van Boni.

Op Celebes, dat zeer bergachtig en door zeën alom omringd is, hangt de warmtegraad vooral van de plaats af waar men zich bevindt. Aan de stranden, bij stilte, staat de thermometer op 90° en des nachts bij onweders op 70°. Op de bergen is het veel koeler. De luchtstreek is er verzegend, daar Celebes tusschen de keerkringen en met het noordelijke gedeelte onder den evenaar ligt, en de zon er tweemaal 'sjaars loodregt boven staat, doch de winden zijn er zeer verkoelend. Het drooge seizoen duurt er zeven of acht maanden. In het midden van November vangt er de regentijd aan, die tot half Maart duurt. Des avonds heeft men er menigmaal onweders en van tijd tot tijd aardbevingen. Het luchtgestel is op Celebes het gezondste van den Archipel. De lucht is er dikwerf zoo buijg en betrokken, dat Celebes op eenige mijlen afstands niet zichtbaar is.

Degesteldheid van den bodem is zeer afwisselend; het eiland is bedekt met bergen en dalen; door geheel Celebes loopt eene bergketen, die zich over de vier landtongen verlengt en al-

daar in voorgebergten eindigt. In het Noorden zijn vele vulkanen, die vreeslijk kunnen woeden, zoodat aardbevingen aldaar niet zeldzaam zijn. De meeste bergen zijn geheel met groen bedekt. Er zijn er, die zich verheffen tot eene aanzienlijke hoogte, zoo als in de residentie Manado, de Goenong Lokon, hoog 5,090, de Goenong Sapoetan 5,791, de Goenong Klabat 6,377, voorts de Pick van Bonthain, hoog 9,788 voeten, en de berg bij kaap Donda, hoog 8,922 voeten. Op vele dezer bergen ontspringen rivieren, waarvan sommigen tot op vijf mijlen boven de monding bevaarbaar zijn.

In de zee van Java loopen uit: de Tino, de Kaijelic, de rivier van Tanga-tanga, die van Lette, Pasorongi Loempangan, Biangkeke, Nip-nipa, Kalimassang en verscheidene andere. In de straat van Makassar, de rivier van Goa, die van Sanrabone, van Tello, van Maros, de Binanga-sangkara, de Sadang enz. enz. In de zee van Celebes ontlast zich de rivier Boeli; in de baai van Boni de rivier van Tjenrana; aan de Oostzijde de Barobo, Lindjé en Kadjang. De Tjenrana ontspringt echter in het meer Tamparang-labaja, dat tusschen het rijk van Boni en Wadjo ligt. Zij is tot aan het meer toe bevaarbaar voor binnenlandsche vaartuigen van 40 last.

De aanmerkelijkste kapen op Celebes zijn: op den noord-westelijken uithoek aan de zee van Celebes: de Rivier- of Stroomen-kaap. Op het noord-oostelijk schiereiland, de kapen Tris, Kandie en Koffin. Aan de straat der Molukko's, kaap Talabo. Aan den zuidelijksten uithoek, de punt van Boelekombu, en op de Westkust, aan de straat van Makassar, de kapen Mandar, William, Kaili, Temoel en Dondo. Deze kapen vormen vele en ruime baaijen, zoo als de baai van Palos, die zeer veilig is, aan de Westkust; de baai van Boni, tusschen de zuidelijke en zuid-oostelijke landtong; de baai van Tolo of van Tomboekoe, tusschen laatstgenoemde en de oostelijke; de baai van Kendari of Vosmaersbaai; de baai van Tomini of Gorontalo, en de baai van Manado aan de Oostkust. De bogt van Tanette of Badjoekeke aan de Westkust.

De grond van dit eiland is zeer vruchtbaar en rijk aan groote weilanden, doch bevat minder groote bosschen, dan de andere eilanden van den Indischen Archipel. De kusten zijn meestal zandig, vochtig en laag, en daardoor zeer geschikt voor den landbouw. De natuur is er zeer schoon, overal treft men een weligen plantengroei aan; het plantenrijk levert hier: sago, kokosnoten, broodvrucht, tamarinde, pi-

sang, *areng*-suiker, oranjeappelen, limoenen, citroenen, *mangga's*, *mangistai's*, ananassen, wilde pruimen, Spaansche peper, Turksche tarwe, rijst, inlandsche aardappelen, boonen, meloenen, tabak, suikerriet, indigo, boomwol, *gemoeloe*, katoenheesters, *bamboe*, *rotan*, groenten en kruiden. Er is goed timmerhout, wijders *djati*, sandel-, sapan-, palm- en ebbenhout. Ook heeft men er den vergiftboom.

Door gebrek aan levend water op de meeste rijstvelden, ontstaan alhier jaarlijks in mindere of meerdere mate misgewassen. Op Gouvernements gebied wordt een tiende van het te velde staande *padi*-gewas geheven. De zee levert paarlen, *agar-agar* en *tripang* en wemelt van krokodillen, haaijen, schildpadden, aal, purpervisschen en verscheidene andere vischsoorten.

Uit het dierenrijk treft men een uitmuntend ras van paarden aan, verder buffels, herten, rundvee, wilde zwijnen, wilde buffels, apen, hertzwijnen, elanden, eekhoorns, geiten, schapen; voorts de meeste Europese huisdieren. Van de fokkerij van rundvee en buffels wordt weinig werk gemaakt. Ook de paardenfokkerij wordt zeer veronachtzaamd. De uitvoer van paarden naar Java, vroeger op 700 stuks 'sjaars geschat, bedroeg in 1851 slechts 276 stuks. Deze vermindering werd aan de verhooging van den prijs der paarden toegeschreven. In 1854 bedroeg de uitvoer eene waarde van f 21,060. Van de wilde dieren ontbreken de olifant, tijger, luipaard, rhinoceros en tapir, welke men op de andere groote eilanden van den Archipel vindt.

Onder de vogelen telt men er neushorenvogels, loeries, papegaaijen, parelhoenders, paradijsvogels, hoenders, eenden, duiven, zwaluvledermuizen. Behalve prachtige vlinders en eene menigte insecten zijn er vele bijen in het wild.

De voortbrengselen uit het delfstoffenrijk zijn: voornamelijk goud, op het noordelijke gedeelte van Celebes; ijzer op de Oostkust; steenkolen op de Westkust, in het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, en welken in de Noorderdistrikten, doch die door deskundigen, als van minder goede kwaliteit, voor het gebruik op de stoomschepen afgekeurd zijn; alsmede zout, tot welks aanmaak men in de Zuiderdistrikten zoutpannen heeft.

De tak van nijverheid, waardoor dit gewest weleer vermaard was, bestond in weverij en spinnerij; doch hierin wordt door den toemendenden aanvoer van Europese lijnwaden eene groote vermindering bespeurd.

Celebes is in het algemeen in vijf deelen verdeeld: de noord-oostelijke landtong, de oostelijke landtong, de zuid-oostelijke landtong, en de zuidelijke landtong met de Westkust. De Noordkust is eene landtong of schier-eiland, dat aan de Noordzijde, van kaap Dondo tot aan kaap Koffin, door de zee van Celebes bespoeld wordt. Deze kust bevat de goudmijnen van Popasatoe, Arkahoeloe, Bwool, Paleh, Pogiam, Wongo, Tontoli en meer anderen; de provincie Manado, waaronder Gorontalo en de Minahassa, welke allen onder het Nederlandsche Gouvernement staan. Onder de Oostkust van Celebes wordt die arm van het eiland verstaan, welke zich uit het midden van hetzelfde Oost-ten-Zuiden uitstrekt en onder den naam van de kust van Balante bekend is. De rijken Tomboekoe en Laiwoei beslaan de Zuid-Oostkust. De zuidelijkste landtong met de Westkust van Celebes bevat voornamelijk: het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, Loewoe, Wadjo, Boni, Sopeng, Goa, Sanrabone, Toeratcija, Tanette, Barroe, Mariyo, Lamoeoe, de Adja-tamparang, de Toeradjas, het Bondgenootschap bekend onder den naam van Masanre-boeloe, Mandar, Palos, Dongala en andere staten tot kaap Dondo toe.

De Zuid- en Westkust zijn het meeste en de Zuid-Oostkust het minste bevolkt.

De bevolking bestaat uit Boeginezen, die de kusten bewonen en handel op zee drijven; uit Alfoeren, die het binnenland bewonen; uit Makassaren, die zich zoowel binnen 's lands als aan de kusten ophouden, en uit Badjo's, die hun verblijf in schepen houden en eenen aanzienlijken handel drijven met China, waar zij boomwol, vogelnestjes, paarlen, schildpad en *tripang* aanvoeren. Ook treft men op Celebes Chinezen, Maleijers en Arabieren aan. Het totaal der bevolking van Celebes werd bij het ministeriel verslag over 1849 geschat op drie millioen zielen, doch op de juistheid van dit cijfer is niet veel staat te maken, dewijl men met de binnenlanden en de staten, die niet onmiddellijk staan onder het Nederlandsch bestuur, nog te weinig bekend is, om daarvan eene eenigzins naauwkeurige opgave te kunnen doen. Volgens latere officiële bescheiden werd de bevolking op 's Gouvernements grondgebied (met uitzondering van Manado, dat onder het Gouvernement der Moluksche eilanden ressorteert, alsmede van de Noordkust van Celebes en van de Sangir- en Talaut-eilanden, waarentrent geene opgaven waren ingekomen) in 1856 gerekend te bedragen 278,574 zielen, waaronder 1,093 Europeanen en daarmede ge-

lijkgestelden, 2,105 Chinezen en 39 Arabieren of andere vreemde Oosterlingen, terwijl in datzelfde jaar Manado, met de afdeeling Gorontalo, eene bevolking had van 144,633 zielen, waaronder 630 Europeanen en daarmede gelijkgestelden, 928 Chinezen, en 1697 andere vreemde Oosterlingen.

Ongerekend de slaven in den vollen zin des woords, kan de inlandsche bevolking op Celebes verdeeld worden in vrijen en lijfeigenen of liever pandelingen. Het is hier de plaats niet om den oorsprong en den aard der instelling van het pandelingschap, als ook de maatregelen, daaromtrent door het Nederlandsch Gouvernement genomen, in het breede ter sprake te brengen, te minder nog, omdat het pandelingschap, met uitzondering van Java, waar het van lieverlede heeft opgehouden (ofschoon ook daar nog soms Javaansche ouders hunne kinderen tot afdoening van aangegane schulden, vooral aan Chinezen, afstaan) bijkans overal elders in den Indischen Archipel bestaat onder vormen, die op de verschillende eilanden verschillend zijn. In het algemeen schijnt het pandelingschap zijn ontstaan te danken te hebben aan de minachting, waarin het verrijken van handenarbeid stond bij de bevolkingen van die verschillende gewesten, terwijl de aanleiding om in pandelingschap te geraken, moet worden gezocht in de afdoening van op den betrokkene rustende schulden, uit welke oorzaak die ook mogen zijn gesproten. Ofschoon er in het denkbeeld van eene verbinding van zijn persoon voor de afdoening van eene eerlijke, wettiglijk aangegane schuld niets bijzonder stuitends gelegen is, zoo valt het toch ligtelijk te begrijpen, dat hiermede in slecht georganiseerde maatschappelijke toestanden, gelijk die der alhier bedoelde bevolkingen, bij welke eene groote miskenning van de menschelijke waarde en regten plaats grijpt, de deur moest opengesteld worden voor misbruiken, die het pandelingschap hebben doen ont-aarden in eene vermomde slavernij, en dat de vestiging van een meer geregeld Europeesch bestuur van lieverlede de aandacht moest doen gevestigd houden op de mogelijkheid, om die misbruiken tegen te gaan niet alleen, maar ook om eenmaal te komen tot eene geheele afschaffing van het pandelingschap zelf. De bepalingen, vervat in Art. 118 van het nieuw regerings-reglement voor Nederlandsch Indië, moeten de bereiking van dat doel noodwendig krachtig in de hand werken.

Behalve het aangehaalde artikel kunnen ten aanzien van het pandelingschap nog geraad-

pleegd worden P. J. VETH, *Borneo's Westerafdeeling*, D. II, bl. 202—205, en verder de daaromtrent bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal in hare zitting van 7 Aug. 1854 gehouden discussiën, de publikatie van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië van den 7den Maart 1822 (Indisch Staatsblad, N°. 18) en hetgeen daaromtrent gezegd wordt op blad. 70 van het door eene staats-kommissie aan den Koning uitgebragt rapport over eene Europeesch kolonisatie in Nederlandsch Indië, uitgegeven in 1858 te 'sGravenhage bij de GEBROEDERS VAN CLEEF, als bijlagen van welk rapport vooral belangrijk zijn de over dit punt ingediendenota's, te vinden op pag. 178 en volg. tot aan het einde.

In de inlandsche staten op het eiland Celebes zijn de Vorsten verkiesbaar. De keus geschiedt uit het vorstelijk huis door Staatsraden, wier magt zeer groot is, daar zij niet alleen den regerenden Vorst kunnen onttroonen, maar ook beslissen over vrede en oorlog, toezigt houden over de gewichtigste staatsbelangen, en zelfs de Ministers kiezen. Vrouwen en onmondige kinderen kunnen tot de vorstelijke waardigheid, alsmede tot verschillende militaire rangen geraken.

Met uitzondering van de Chinezen, de Toradja's en de Alfoeren, belijdt de inlandsche bevolking van Celebes de Mohammedaansche godsdienst. In de Minahassa van Manado hebben Zendelingen met vrucht het Christendom gepredikt; volgens de jongste berigten was bijna de gansche bevolking daartoe overgegaan. Over den arbeid der Zendelingen in Zuid-Celebes, zie men op Bonthain.

Celebes is in het jaar 1512 het eerst aangedaan door de Portugezen, die er in 1521 faktorien oprigttten. In 1609 zochten de Engelschen er zich te vestigen. Met zekerheid is het niet bekend op welk tijdstip de Nederlanders er het eerst aankwamen, doch hoogst waarschijnlijk moet dit reeds tegen het einde der zestiende of in het begin der zeventiende eeuw hebben plaats gehad, dewijl in het jaar 1607 door hen handelsbetrekkingen werden aangeknoopt met Makassar, in het zuid-westelijk gedeelte van Celebes. In het jaar 1611 had de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie den alleenhandel op het onder Celebes ressorterend eiland Boeton, en in het jaar 1618 wordt melding gemaakt van eenen opstand te Makassar, ten gevolge van welks demping de Nederlanders hunne vestiging aldaar behielden, terwijl in 1660 Makassar na langen tegenstand door JOH. VAN DAM en JAN TRUITMAN met eene magt van 33 schepen en 2,700 man werd ten onder gebragt. In hetzelfde jaar werd er

een blokhuis of fort opgericht. In 1666 evenwel brak de oorlog op nieuw uit, doch er werd door den Vlootvoogd C. SPEELMAN, na verscheiden overwinningen, een einde aan gemaakt, door het op den 18den November van het volgend jaar gesloten Banggaaisch (of Bonggaaisch) traktaat, waarbij de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie werd erkend als schutsheer en bemiddelaar van de onderscheiden staten, die tot het traktaat waren toegetreden. De aanmatigen van Boni vorderden onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN dringend eene tuchtiging tot handhaving van deze overeenkomst. Na afloop van de expeditie onder den Generaal VAN GEEN tegen Boni, werd dit kontrakt in 1824 op den 7den Augustus door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN met zeer vele wijzigingen vernieuwd, onder den naam van het te Makassar vernieuwde Banggaaisch kontrakt.

In het jaar 1683 werd het noord-oostelijk gedeelte van Celebes door ROBERT PADDENBURG, die Manado veroverde, ten onder gebracht en gesteld onder het bestuur van den Gouverneur der Moluksche eilanden. Te Manado werd in 1703 het fort Amsterdam gebouwd.

Terwijl sedert de wederinbezitting van de Nederlandsche bezittingen in den Indischen Archipel, die op het eiland Celebes (met uitzondering van Manado, hetwelk onder het Gouvernement der Moluksche eilanden bleef ressorteren) onder de benaming van het Gouvernement van Makassar bekend stonden, werd aan dat Gouvernement in 1846 de naam gegeven van het Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, waaronder begrepen werden: de afdeeling Makassar, het in 1856 ingelijfde en bij die afdeeling gevoegde landschap Tello, waarvan de Leenvorst, wegens onwil om aan zijne verplichtingen te voldoen, vervallen is verklaard, de afdeeling der Noorder-distrikten of Maros, de afdeeling Boelekomban en Bonthain, de afdeeling der Zuider-distrikten of Takalar, de afdeeling Saleijer en onderhoorige eilanden, mitsgaders Boeton en Soembawa, Mangaray op de Westkust van Flores (thans onder Timor) en Bima.

De Gouverneur van Celebes wordt in het bestuur van de afdeeling Makassar geadsisteerd door eenen Adsisistent-Resident en Magistraat, door eenen Secretaris tevens Algemeen Ontvanger, eenen Secretaris voor de inlandsche zaken en eenen Controleur in Parang-lowe, ongerekend het verder ondergeschikt personeel en de verschillende hoofden der Maleijers, Wadjorezen, Endenezen en Chinezen.

De afdeeling der Noorder-distrikten of Maros is gesteld onder eenen Adsisistent-Resident, die onder zich heeft de Regenten van de verschillende tot die afdeeling behorende distrikten of landschappen, 26 in getal, te weten Maros, Toerikale-landen, Bontoa, Tankoeroe, Tanralili, Simbang, Ri-laut, Timboro, Ri-raija, Sodiang, Kaba, Pagang, Pankadjene, Talatjoe, Boengoro, Labakkang, Segeri, Kaloekea, Marang, Mandalle, Balotjie, Malawa, Laiya, Tjamba, Tjenrana en Labocadja.

Over de afdeeling Boelekomban en Bonthain is gesteld een Gezaghebber, die voor het bestuur der inlandsche bevolking nevens zich heeft de Hoofd-Regenten van Boelekomban en Bonthain. De afdeeling Zuider-distrikten staat mede onder eenen Gezaghebber, benevens de Regenten van Topedjawa, Takallara, Bontolebang, Galesong, Polombankeng en andere.

Over de afdeeling Saleijer en onderhoorige eilanden voert een Gezaghebber het bestuur met de Regenten van een veertiental landschappen, te weten: Bontobangoeng, Tanette, Gantarang, Laiyolo, Boeki, Batang-mata, Maremare, Bonea, Bonto-boroese, Balla-boelo, Opaopa, Barang-barang, Poeta-bangoeng en Onto. Voorts is nog op Bima een Gezaghebber.

Voor het regtswezen bestaat voor Celebes een te Makassar gevestigde raad van Justitie, waarvan alleen de President, de Officier van Justitie en de Griffier gegradueerde personen moeten zijn. Ook heeft men landraden voor de behandeling van zaken, waarin inlanders betrokken zijn. Voor de dienst van den waterstaat behoort het Gouvernement van Celebes tot de achtste waterstaatsafdeeling van Nederlandsch Indië, waarvan de Chef gevestigd is te Makassar.

De financiële resultaten der Nederlandsche bezittingen op Celebes (Manado daaronder niet begrepen) zijn niet gunstig. Volgens de omtrent gedane officiële mededeelingen hebben de baten dier bezittingen in het zeventienjarig tijdvak van 1839—1855 bedragen f 4,518,426 of 'sjaars f 265,789 en de lasten f 9,545,689 of 'sjaars f 561,511, zoodat er in dat zeventienjarig tijdvak een te kort heeft bestaan van f 5,027,262 of 'sjaars f 295,721, en alzoo de ontvangsten blijken nog geen 50 pCt. van de uitgaven te hebben bedragen. De staat van geen uitzigt op eene spoedige verandering in die ongunstige verhouding, dewijl de inkomsten nagenoeg stationnair gebleven en de uitgaven daarentegen met elk jaar stijgende zijn geweest. In 1839 toch bedroegen de baten

f 220,866 en de lasten f 469,633, en in 1855 de baten f 370,576 en de uitgaven f 902,536.

Wat aangaat den handel, zoo toonen de van regeringswege daaromtrent gedane mededeelingen aan, dat dezelve aanzienlijk is vermeerderd door de verklaring van Makassar tot eene vrijhaven in 1846 (*Indisch Staatsblad* 1846, N°. 27). Het kon ook wel niet anders, of, bij eene zoo gunstige ligging in het centrum van den Indischen Archipel, moest de vrijverklaring eener vroeger voor den handel zoo goed als gesloten haven, waardoor dus een geheel tegenovergestelde staat van zaken geboren werd, voor Makassar voordeelig zijn. Met dat alles kunnen de verkregen resultaten geene andere gevolgtrekking wettigen, dan dat de bedoelde maatregel op verre na niet die voordeelige gevolgen heeft gehad, welke men er van zou hebben kunnen verwachten, zoo niet de vestiging der Engelschen op Singapoera, 25 jaren vroeger en op een tijdstip dat al de Nederlandsche, buiten Java gelegen, bezittingen in den Indischen Archipel voor den handel als gesloten waren, vooral de prauwen der Boeginezen, de grootste handelaars in dien Archipel, derwaarts had gelokt door eene in alle opzigten onbelemmerde vrijheid, zoodat zij ten handel konden komen zonder betaling van regten of zonder gebonden te zijn aan enige formaliteiten, die den inlandschen handelaar nog meer tegenstaan dan de betaling zelve. — Wij zijn, om het met andere woorden uit te drukken, 25 jaren te laat gekomen.

In het driejarig tijdvak van 1854—1856 is de handel van Makassar zoo goed als stationnair gebleven, en heeft, volgens het daarvan uitgegeven overzicht, de invoer aldaar bedragen:

In 1854 aan koopmanschappen.	f 3,676,094
" specie.	" 411,831
Te zamen.	f 4,087,925

In 1855 aan koopmanschappen.	f 3,679,204
" specie.	" 87,600
Te zamen.	f 3,766,804

In 1856 aan koopmanschappen.	f 4,233,233
" specie.	" 240,170
Te zamen.	f 4,473,403

Terwijl *uitgevoerd* is:

In 1854 aan koopmanschappen.	f 3,276,725
" specie.	" 153,888
Te zamen.	f 3,430,613

In 1855 aan koopmanschappen.	f 2,522,557
" specie.	" 129,793
Te zamen.	f 2,652,350

In 1856 aan koopmanschappen.	f 3,949,836
" specie.	" 115,835
Te zamen.	f 4,065,671

De tonnenlast der in dat driejarig tijdvak in- en uitgeklaarde schepen wijst eenige toename aan. Dezelve bedroeg voor de ingeklaarde schepen:

In 1854 van Europeesch getuigde	9,596 $\frac{1}{2}$ lasten
" inlandsche	4,360 "
Te zamen	13,956 $\frac{1}{2}$ lasten

In 1855 van Europeesch getuigde	11,258 lasten
" inlandsche	3,961 "
Te zamen	15,219 lasten

In 1856 van Europeesch getuigde	12,082 $\frac{1}{2}$ lasten
" inlandsche	4,273 "
Te zamen	16,355 $\frac{1}{2}$ lasten

En voor de uitgeklaarde schepen:

In 1854 van Europeesch getuigde	9,928 $\frac{1}{2}$ lasten
" inlandsche	5,406 $\frac{1}{2}$ "
Te zamen	15,335 lasten

In 1855 van Europeesch getuigde	11,660 $\frac{1}{2}$ lasten
" inlandsche	4,991 $\frac{1}{2}$ "
Te zamen	16,652 lasten

In 1856 van Europeesch getuigde	12,191 $\frac{1}{2}$ lasten
" inlandsche	5,332 "
Te zamen	17,523 $\frac{1}{2}$ lasten

Hieromtrent valt evenwel nog op te merken, dat de vermeerdering grootendeels heeft plaats gegrepen ten aanzien van de op Europeesche wijze getuigde schepen, terwijl de vaart der inlandsche prauwen stationnair is gebleven, en van deze laatste meer dan 50 pCt. niets anders is geweest dan eene kustvaart tusschen de haven van Makassar en de in haar ressort gelegen plaatsen.

De voornaamste artikelen van invoer hebben bestaan:

Van voortbrengselen van Europa en Amerika,
in aardewerk, goud- en zilverdraad, garens,
15*

geweren, glaswerk, koperwerk, kramerijen, kruid, modewaren, provisiën, scheepsbehoefden, wollen en laken goederen, wijnen en andere dranken, ijzerwerk, zeep en zijden stoffen;

Van voortbrengselen van China, Siam en Manilla, in aardewerk, kramerijen, lakwerk, gouddraad, pajongs, pitjes, sigaren, tabak, thee en ruwe zijde;

Van die van Bengalen, in amfloen, lijnwaden en sigaren, en

Van die van den Oosterschen Archipel, in aard-appelen, arak, beestiaal, eetwaren, gambir, getah pertja, houtwerk, sandel- en wortelhout, ivoor, kemiri, kapas, kaneel, karel, koffij, sago, steenkolen, notenmuskat, olie in soorten, parelmoer, rotan, rijst, stofgoud, suiker, tabak, tamarinde, tripang, vogelnestjes en was.

De voornaamste artikelen van uitvoer zijn geweest:

Van voortbrengselen van Europa en Amerika, aardewerk, garens, geweren, glaswerk, kramerijen, kruid, laken en wollen goederen, lijn-

waden, provisiën, wijn en andere dranken en ijzerwerk;

Van die van China en Siam, aardewerk, thee, pitjes, ruwe zijde en zijden stoffen;

Van die van Bengalen en Manilla, amfloen, lijnwaden en sigaren, en

Van die van den Oosterschen Archipel, arak, agar-agar, eetwaren, gambir, goudstof, getah pertja, ivoor, sandel- en wortelhout, kamfer, karel, katjang, koffij, koper en koperwerk, kramerijen, lijnwaden, mat- en stroowerk, sago, notenmuskat, olie, paarden, parelmoer, rotan, rijst, suiker, tabak, tripang, vogelnestjes, was en zout.

Van Manado zijn de financiële resultaten gunstiger dan van de bezittingen, begrepen in het gouvernement van Celebes; doch daarvan even als van den handel aldaar zal uitvoeriger melding worden gemaakt in het artikel Manado, waartoe mitsdien bij deze wordt verwezen.

PROEVE

VAN EENE BIBLIOGRAPHIE OVER HET EILAND CELEBES,

DOOR

H. C. MILLIES.

Celebes in het algemeen.

Livro de DUARTE BARBOSA (Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar. Tom. II, N. VII. Lisb. 1813. p. 380).

Roleiro da viagem de Fernam de Magalhães (Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar. Tom. IV, N. II. Lisb. 1826. p. 170).

Informação das cousas de Maluco, por GABRIEL REBELLO (Collecção de Noticias para a histor. e geogr. das nações ultramar. Tom. VI, N. III. Lisb. 1856. p. 188.)

Da Asia de JOÃO DE BARROS. Lisboa. 1777. IV, 1. p. 122; IV, 2. p. 155.

Da Asia de DIOGO DE COUTO. Lisboa. 1780. II, 2. p. 85; V, 2. p. 60.

F. L. DE CASTANHEDA, Historia de descobr. e conquista da India. Lisb. 1833. Livr. VI, C. 127.

M. DE FARIA Y SOUSA, Asia Portuguesa. Lisb. 1666. f°. T. I, p. 240, 351; T. II, p. 131; T. III, p. 266, 305, 339.

D'ARGENSOLA, Histoire de la conquête des isles Moluques. Amst. 1706. I, p. 149, 171, 202; II, p. 8, 114, 332 sqq.

Begin ende Voortgangrande Ver. Ncedert. geodr. O. I. Comp. 1^e Dl. N°. 7. Tweede Schipvaert onder JACOB VAN NECK, 1601, p. 5. — N°. 11.

O. I. Reyse onder W. VAN WAERWIJCK, 1603, p. 35. — IIe Dl. N°. 12. O. I. Reyse onder STEVEN VAN DER HAGEN, 1607, p. 82. — N°. 17. Gener. Beschrijv. van Indien door JOHAN VAN TWIST, p. 89, 99. — N°. 20. O. I. Reyse door ZEGERT DE RECHTEREN, 1632. p. 37 sqq.

GEMELLI CARERI, Voyage autour du monde. Paris. 1727. T. V, p. 217.

FR. VALENTYN, Oud- en Nieuw Oost-Indien. Dordr. 1726. f°. (N. Celebes:) I b, p. 4, 59, 69 sq., 267, 379, 383, 396; II b, p. 97. (Z. Celebes:) I b, p. 208, 266 sq., 301 sq.; III b, p. 128 sqq.

TH. SALMON, Hedendaagsche historie of Tegenwoordige Staat — der Keizerrijken China en Japan, alsmede van de Ladrões, Philippynsche en Molukische eilanden en van Makassar. Uit het Eng. vertaald door M. VAN GOCH. Amst. 1736. p. 620.

J. P. I. DU BOIS, Vies des gouverneurs généraux des établ. Holl. aux I. O. La Haye. 1763. 4°. p. 37, 130, 140 sq., 148 sq., 154 sq., 164 sq., 182 sq., 230 sq., 255, 279 sq.